

USUS MAGISTER
EST OPTIMUS

ROZPRAWY PRAWNICZE OFIAROWANE
PROFESOROWI ANDRZEJOWI KUBASOWI

Usus magister est optimus
Rozprawy prawnicze ofiarowane Profesorowi Andrzejowi Kubasowi

Redaktorzy Księgi:
dr Barbara Jelonek-Jarco
mec. Rafał Kos
dr Julita Zawadzka

Wydawca: Natalia Adamczyk

Recenzja naukowa: prof. UŚ dr hab. Ewa Rott-Pietrzyk

Autor zdjęcia: Jakub Kaczmarczyk

© **Wydawnictwo C.H.Beck 2016**
Wydawnictwo C.H.Beck Sp. z o.o.
ul. Bonifraterska 17, 00-203 Warszawa

Skład i łamanie: TimPrint
Druk i oprawa: *Elpil, Siedlce*

ISBN: 978-83-255-8097-1

ISBN e-book 978-83-255-8098-8

Problematyka wyłączenia wielości ocen i zdeterminowania właściwej do zastosowania normy (art. 527 § 1 i art. 58 § 1 i 2 KC) w przypadku dokonania czynności prawnej naruszającej interes wierzyciela

1. Wprowadzenie

Problem relacji pomiędzy zakresem zastosowania art. 58 § 1 i 2 oraz art. 527 KC jest przedmiotem licznych, często rozbieżnych wypowiedzi orzeczniczych, zapadłych na kanwie różnych stanów faktycznych. Niniejszy artykuł jest próbą określenia, kiedy czynność prawna dokonana z pokrzywdzeniem wierzycieli jest „tylko” bezskuteczna, a kiedy (przy spełnieniu jakich przesłanek) można uznać ją za nieważną¹.

Nie budzi bowiem wątpliwości, że ten sam stan faktyczny nie może uzasadniać uznania czynności prawnej za nieważną ze względu na sprzeczność z prawem przedmiotowym czy też z zasadami współżycia społecznego, i równocześnie za podlegającą ubezskuteczeniu na zasadzie art. 527 i n. KC. Jednocześnie doktryna, jak i orzecznictwo dopuszczają w pewnych sytuacjach uznanie czynności prawnej krzywdzącej wierzyciela za nieważną.

2. Relacja pomiędzy zakresem zastosowania art. 58 § 2 a art. 527 § 1 KC

2.1. Brak konkurencji pomiędzy sankcjami nieważności i bezskuteczności względnej

Problem relacji art. 58 § 2 i art. 527 § 1 KC sprowadza się do odpowiedzi na stosunkowo proste pytanie o to, czy naruszenie interesu wierzyciela przez strony czynności prawnej (jego pokrzywdzenie) zawsze może uzasadniać jedynie zastosowanie sankcji z art. 527 § 1 KC, czy też istnieją wypadki, w których takie naruszenie interesu wierzyciela prowadzi do dalej idą-

¹ Dla jasności wyводу ograniczam się do analizy relacji pomiędzy art. 58 § 1 i 2 a art. 527 § 1 KC, pomijając podobny problem stosunku zakresowego pomiędzy art. 58 § 1 i 2 a art. 59 KC.

cych skutków w postaci sankcji nieważności z art. 58 § 2 KC. Orzecznictwo w większości opowiada się za stanowiskiem, że niektóre wypadki naruszenia interesów wierzyciela przez strony czynności prawnej mogą być sankcjonowane przez art. 58 § 2 KC.

Zgodnie z ogólnymi zasadami prawa cywilnego, sankcja nieważności ma pierwszeństwo przed innymi konsekwencjami wadliwości czynności prawnych, bowiem jest to nieważność bezwzględna², która zawsze „wyprzedza” i zarazem konsumuje przewidzianą w art. 527 § 1 KC sankcję bezskuteczności względnej³, w tym znaczeniu, że ta ostatnia wchodzi w grę jedynie wtedy, gdy czynność prawna jest w ogóle ważna. Zatem w wypadku, gdy stan faktyczny odpowiada hipotezie art. 58 § 2 KC, poszukiwanie ochrony prawnej w oparciu o art. 527 KC jest bezprzedmiotowe. Sankcja w postaci bezwzględnej nieważności charakteryzuje się bowiem tym, że czynność dotknięta nieważnością jest nieważna *ab initio* – już od chwili jej dokonania, co oznacza, iż nigdy nie wywołała ona żadnych skutków prawnych, a tym samym nie istnieje także czynność prawa, która mogłaby być ubezskuteczniiona. W związku z tym stwierdzenie naruszenia przez czynność prawną zasad współżycia społecznego jest wystarczającą przesłanką dla ustalenia jej nieważności, bez potrzeby odwoływania się do art. 527 § 1 KC i nawet bez potrzeby badania, czy zostały spełnione przesłanki pokrzywdzenia wierzyciela umożliwiające skorzystanie ze skargi pauliańskiej.

Jeżeli naruszenie zasad współżycia społecznego przez czynność prawną polega na czymś zupełnie innym niż pokrzywdzenie wierzyciela, to problem relacji art. 58 § 2 do art. 527 § 1 KC w ogóle nie powstaje. Zgodnie z wyżej wskazanymi zasadami, wynikającymi już z istoty sankcji nieważności, czynność prawna jest w takim wypadku nieważna, a okoliczność, że ewentualnie krzywdzi ona wierzycieli, jest z punktu widzenia prawa cywilnego nieistotna, bowiem czynność w ogóle nie wywołuje zamierzonego skutku prawnego, który mógłby skutkować pokrzywdzeniem wierzyciela. Jeżeli jednak naruszenia zasad współżycia społecznego upatrujemy w okolicznościach związanych z pokrzywdzeniem wierzyciela, to pojawia się zagadnienie relacji pomiędzy art. 58 § 2 a art. 527 i n. KC. Brak konkurencji pomiędzy sankcją nieważności a sankcją bezskuteczności względnej nie rozwiązuje tego problemu, albowiem chodzi w nim nie o określenie, która z sankcji (nieważności czy bezskuteczności względnej) ma pierwszeństwo, ale czy możliwe jest w ogóle stosowanie w takim wypadku sankcji nieważności czynności prawnej, wyprzedzającej sankcję bezskuteczności.

2.2. Częściowe pokrywanie się hipotez art. 58 § 2 i art. 527 § 1 KC

Nie budzi wątpliwości, że każdy wypadek pokrzywdzenia wierzyciela zasługuje na negatywną ocenę z punktu widzenia zasad współżycia społecznego, takich jak nakaz etycznego, uczciwego postępowania oraz dobrej wiary, wobec czego można wysnuć wniosek, iż sprzeczność czynności prawnej z zasadami współżycia społecznego zawiera się w hipotezie art. 527 § 1 KC, chociaż nie jest w niej wprost wysłowiona⁴. Już samo pojęcie pokrzywdzenia wierzyciela implikuje przecież negatywną ocenę czynności dłużnika z punktu widzenia zasad współżycia społecznego, jest zachowaniem wątpliwym moralnie i prawnie. To właśnie naganą postawa dłużnika i osoby trzeciej stanowi usprawiedliwienie dla ustawowej ingerencji

² P. Sobolewski, w: Kodeks cywilny. Komentarz, red. K. Osajda, Legalis 2015, art. 58, Nb 14.

³ Por. uzasadnienie wyr. SN z 7.10.2011 r., II CSK 3/11, Legalis, oraz wyr. SN z 28.3.2007 r., II CSK 530/06, Legalis.

⁴ Por. wyr. SN z 18.4.2013 r., II CSK 557/12, Biul. SN 2013, Nr 7.

w sferę majątkową osoby, która przez czynność prawną z dłużnikiem dokonała kwestionowanej czynności prawnej⁵. Dlatego też mimo braku wyraźnego odesłania do innych przepisów przewidujących odmienny niż przewidziany w art. 58 § 2 KC skutek sprzeczności czynności prawnej z zasadami współzycia społecznego (na takiej zasadzie, jak to czyni art. 58 § 1 KC w przypadku sprzeczności czynności prawnej z prawem przedmiotowym), uznaje się, że art. 527 § 1 KC stanowi *lex specialis* w stosunku do 58 § 2 KC⁶, który wyłącza zastosowanie dalej idącej sankcji nieważności bezwzględnej w określonych przypadkach sprzeczności czynności prawnej z zasadami współzycia społecznego⁷.

Moim zdaniem problematyka relacji art. 58 § 2 do art. 527 § 1 KC jest jednak nieco bardziej złożona i nie da się sprowadzić do prostego stwierdzenia, że art. 527 § 1 KC stanowi szczególny przypadek dokonania czynności prawnej w celu sprzecznym z zasadami współzycia społecznego. Pomiędzy zakresem hipotez tych dwóch przepisów występuje w istocie logiczny stosunek niezależności, albowiem przypadek dokonania czynności prawnej z pokrzywdzeniem wierzyciela zasługuje wprawdzie na negatywną ocenę etyczną, ale nie zawsze jest ona równoznaczna ze stwierdzeniem, iż treść lub cel krzywdzącej czynności prawnej są sprzeczne z zasadami współzycia społecznego.

Otóż w zakresie zastosowania art. 58 § 2 KC leżą tylko te wypadki, w których treść lub cel czynności prawnej są sprzeczne z zasadami współzycia społecznego, przy czym w praktyce chodzić będzie o niezgodność celu czynności prawnej⁸ z określonymi powszechnie akceptowanymi normami etycznymi. Wśród wypadków niezgodności celu czynności prawnej z zasadami współzycia społecznego mieści się także sytuacja, w której obie strony działają w celu pokrzywdzenia wierzyciela albo przynajmniej celem dłużnika jest pokrzywdzenie wierzyciela, a osoba trzecia dokonująca z dłużnikiem czynności prawnej co najmniej ma świadomość takiego celu dłużnika⁹.

Tymczasem dla zastosowania art. 527 i n. KC wystarczająca jest zasadniczo świadomość pokrzywdzenia wierzyciela po stronie dłużnika, a po stronie osoby trzeciej – możliwość dowiedzenia się o skutku czynności prawnej w postaci pokrzywdzenia wierzyciela, z tym że w sytuacji bezpłatnego przysporzenia na rzecz osoby trzeciej czynność prawna może być uznana za bezskuteczną, nawet jeżeli osoba trzecia nie wiedziała o pokrzywdzeniu wierzyciela i nie mogła się o nim dowiedzieć.

⁵ Wyr. SA w Katowicach z 12.2.2014 r., I ACa 951/13, Legalis.

⁶ „Należy uznać, że norma zawarta w art. 527 KC jest *lex specialis* w stosunku do norm wynikających z art. 58 § 2 KC, 83 § 1 KC i wyłącza stosowanie tych ostatnich w zakresie tych stanów faktycznych, gdzie obie strony umowy świadome są pokrzywdzenia wierzyciela” – tak M. Gutowski, *Nieważność i inne przypadki wadliwości czynności prawnych w kontekście odpowiedzialności karnoprawnej*, PIP 2004, Nr 9, s. 70; zob. również Z. Radwański, w: *System prawa prywatnego*, t. 2, *Prawo cywilne – część ogólna*, red. Z. Radwański, 2008, s. 247.

⁷ Na marginesie należy zauważyć, że nie jest to jedyny wypadek, w którym określona postać sprzeczności czynności prawnej z zasadami współzycia społecznego sankcjonowana jest w inny sposób niż poprzez rygor bezwzględnej nieważności. Podobna sytuacja występuje w przypadku art. 59 i 388 KC. Por. wyr. SN z 16.3.1993 r., II CRN 94/92, Wokanda 1993, Nr 6, s. 4.

⁸ Chodzi przy tym przeważnie o niezgodność z zasadami współzycia społecznego dalszego celu czynności prawnej, rozumianego jako rezultat nieobjęty treścią czynności, do którego osiągnięcia strony zmierzają, w szczególności konieczny jest natomiast związek pomiędzy celem a treścią dokonywanej czynności. Por. M. Sajjan, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Pietrzykowski, t. 1, Warszawa 2015, art. 58, Nb 14.

⁹ Cel czynności prawnej jest wspólny, jeżeli obu stronom czynności prawnej jest co najmniej znany. Por. w szczególności wyr. SN z 25.2.2004 r., II CK 34/03, Legalis.

Chociaż zatem pojęcie pokrzywdzenia wierzycieli – odczytywane dosłownie – jest nacechowane negatywnie i przede wszystkim wskazuje na negatywne nastawienie dłużnika, sugerując, że chodzi o działanie celowe, wymierzone w wierzyciela i jego interesy, to w istocie subiektywne negatywne nastawienie dłużnika nie jest przesłanką konieczną skargi pauliańskiej. Istotną przesłanką tej skargi ma charakter obiektywny – dotyczy ona tego, czy wskutek danej czynności nastąpił stan niewypłacalności dłużnika albo doszło do pogłębienia tego stanu. Dłużnik musi mieć świadomość takiego stanu, ale niekoniecznie wolę, aby on wystąpił.

W przypadku skargi pauliańskiej nie jest zatem konieczne, aby cel czynności prawnej był sprzeczny z zasadami współżycia społecznego. Prawnie doniosłe dla stosowania art. 527 § 1 KC jest samo działanie dłużnika ze świadomością pokrzywdzenia wierzyciela, a druga strona czynności prawnej może jej dokonywać w dobrej wierze, o ile przysporzenie na jej rzecz ma charakter nieodpłatny lub można postawić jej zarzut braku należytej staranności.

Przeważnie jednak dłużnik, dokonując czynności prawnej z pokrzywdzeniem wierzyciela, działa nie tylko ze świadomością takiego skutku przysporzenia na rzecz osoby trzeciej, ale także z zamiarem jego wywołania, a osoba trzecia taki stan rzeczy akceptuje. Właśnie w takich wypadkach, w których występuje cel czynności prawnej polegający na pokrzywdzeniu wierzyciela, pojawia się zagadnienie relacji pomiędzy art. 58 § 2 a art. 527 § 1 KC.

W doktrynie i orzecznictwie występują rozmaite próby jego rozwiązania.

2.3. Koncepcje rozwiązania problemu relacji art. 58 § 2 i art. 527 § 1 KC

Pierwsza grupa poglądów orzecznictwa i doktryny wskazuje na szczególne natężenie stopnia spełnienia przesłanek skargi pauliańskiej, w szczególności na zły zamiar stron czynności, przy czym nie jest wystarczające występowanie samej świadomości naruszenia praw wierzyciela, ale właśnie wyraźny zamiar naruszenia tych praw¹⁰. To jednak, jakie wypadki złego zamiaru stron czynności powodują, że w danym przypadku zachodzi sprzeczność czynności prawnej z zasadami współżycia społecznego, pociągająca za sobą nieważność czynności prawnej na zasadzie art. 58 § 2 KC, nie jest już ujmowane jednoznacznie. Z kolei *M. Saffan*¹¹ i Sąd Najwyższy mówią o „intensywności rażącego pokrzywdzenia”¹². W doktrynie podnosi się także, że art. 58 § 2 KC stosowany jest ze względu na „natężenie czynników branych pod uwagę przez ustawodawcę [w art. 527 § 1 KC – *G.P.*]”¹³.

Wspólnym mianownikiem dla poglądów z tej grupy jest to, że w istocie uznają one, iż wystarczające jest spełnienie przesłanek skargi pauliańskiej, tyle że przesłanki te występują „w szczególnym natężeniu”, w wyniku czego uzasadnione jest uznanie czynności prawnej za nieważną, na zasadzie art. 58 § 2 KC. Moim zdaniem stanowisko takie nie jest trafne. Sam bowiem fakt spełnienia przesłanek skargi pauliańskiej w szczególnie nasilonym stopniu nie daje podstawy do niezastosowania tych instrumentów ochrony prawnej i przejścia do zasto-

¹⁰ Taki pogląd prezentowany jest w następujących wyr. SN: z 18.4.2013 r., II CSK 557/12, Biul. SN 2013, Nr 7; z 23.2.2006 r., II CSK 101/05, Legalis; z 16.3.1993 r., II CRN 94/92, Wokanda 1993, Nr 6, s. 4; z 1.2.2000 r., III CKN 1135/98, Legalis.

¹¹ *M. Saffan*, w: Kodeks cywilny, red. *K. Pietrzykowski*, t. 1, art. 58, Nb 23.

¹² Wyr. SN z 30.11.1971 r., II CR 505/71, OSPiKA 1972, Nr 4, poz. 75, oraz z 30.5.1980 r., III CRN 54/80, OSN 1981, Nr 4, poz. 60.

¹³ *P. Księżak*, w: Kodeks cywilny. Komentarz, red. *P. Księżak, M. Pyziak-Szafnicka*, Warszawa 2014, art. 58, Nb 52.

sowania dalej idącej sankcji z art. 58 § 2 KC. Zakres przepisów regulujących ochronę wierzyciela przed niewypłacalnością dłużnika obejmuje z woli ustawodawcy również wypadki rażącego pokrzywdzenia wierzyciela, zarówno w aspekcie przedmiotowym (nieodpłatne rozporządzenie majątkiem – art. 528 KC, rozporządzenie majątkiem w sytuacji istniejącej już niewypłacalności i w celu jej pogłębienia), jak i w aspekcie podmiotowym (rozporządzenie nie tylko ze świadomością pokrzywdzenia wierzycieli, ale także z zamiarem pokrzywdzenia wierzycieli, którego występowanie jest wręcz wymagane przy pokrzywdzeniu przyszłych wierzycieli – art. 530 KC). Oznacza to, że nawet czynność prawna, która nie ma realnego uzasadnienia ekonomicznego, a jest dokonywana z zamiarem bezpośrednim pokrzywdzenia wierzyciela (w celu takiego pokrzywdzenia), a zatem czynność prawna z punktu widzenia sfery wolicjonalnej rażąco wadliwa, będąca przejawem wykorzystania instrumentu prawa cywilnego w celu, do jakiego nie jest on przeznaczony, nie uzasadnia moim zdaniem zastosowania art. 58 § 2 zamiast art. 527 § 1 KC¹⁴.

Nie budzi także kontrowersji, że skarga pauliańska znajduje zastosowanie do wszystkich wierzytelności pieniężnych, niezależnie od źródła ich powstania i tego, jak bardzo zasługują one na ochronę. Można zatem sobie wyobrazić przykładową sytuację, w której obie strony czynności prawnej, będące dodatkowo osobami bliskimi, działając z zamiarem pokrzywdzenia wierzyciela alimentacyjnego, celowo przenoszą nieodpłatnie jedyny zdalny do egzekucji składnik majątku dłużnika, bez żadnej szczególnej przyczyny takiego przysporzenia innej niż właśnie zamiar pokrzywdzenia wierzyciela. Takie kumulatywne spełnienie przesłanek pokrzywdzenia wierzyciela, nawet jeżeli prowadzi do wniosku o wyjątkowo nasilonym stopniu niezgodności celu czynności z akceptowanymi przez ustawodawcę wartościami, nie uzasadnia braku zastosowania ochrony pauliańskiej, lecz właśnie szczególnie przemawia za potrzebą jej udzielenia.

Z tego też względu również spełnienie przesłanek skargi pauliańskiej w ten sposób, że cel krzywdzącej wierzyciela czynności prawnej jest jednocześnie sprzeczny z zasadami współżycia społecznego, nie uzasadnia zastosowania art. 58 § 2 KC. Chociaż bowiem – jak już wyżej wskazano – sankcja nieważności wyprzedza sankcję bezskuteczności ze względu na skutki, jakie ona wywołuje, to jednak z punktu widzenia sądowego stosowania prawa decydujące znaczenie ma to, że reżim ochrony pauliańskiej jest szczegółowym, spójnym i uniwersalnym w swoim zastosowaniu unormowaniem wypadków naruszenia przez czynność prawną interesu wierzyciela poprzez jego pokrzywdzenie. Jako szczegółowa regulacja powinien on wykluczać zastosowanie art. 58 § 2 KC w wypadkach, w których zakres zastosowania sankcji bezskuteczności czynności prawnej i jej nieważności ze względu na sprzeczność z zasadami współżycia społecznego się pokrywa.

Nie może za zastosowaniem art. 58 § 2 KC przemawiać potrzeba szczególnego sankcjonowania nieprawidłowych (niejednokrotnie rażąco) z punktu widzenia zasad współżycia społecznego czynności prawnych. Taki argument sam przez się nie uzasadnia bowiem zastosowania sankcji cywilnoprawnej innej niż ta przewidziana przez ustawodawcę, który uznał, że czynność prawna krzywdząca wierzyciela jest co do zasady w pełni ważna i wywołuje wszelkie właściwe skutki prawne, za wyjątkiem skutku pokrzywdzenia wierzyciela, który może zo-

¹⁴ Pomijam tu wypadek, w którym czynność prawna jest nieważna ze względu na pozorność i brak dochowania formy, przykładowo gdy umowa sprzedaży z pokrzywdzeniem wierzyciela jest pozorna, a ukryta pod nią umowa darowizny jest nieważna z powodu braku dochowania formy aktu notarialnego, niezależnie od kwestii pokrzywdzenia wierzyciela.

stać anihilowany na mocy prawomocnego orzeczenia prawokształtującego. Sankcje prawa cywilnego nie służą bowiem zasadniczo do „karania” uczestników obrotu prawnego, nie to w każdym razie jest ich pierwszorzędnym celem. Do realizacji takich zadań właściwe jest prawo karne, które zresztą przewiduje odpowiedzialność karną za działania nakierowane na pokrzywdzenie wierzycieli (art. 300 KK).

Za zaprezentowanym w niniejszym opracowaniu stanowiskiem interpretacyjnym przemawiają także ważne względy natury celowościowej. W praktyce bowiem nie sposób wyraźnie odróżnić od siebie przypadków na tyle nagannych, by zastosowanie znajdował art. 58 § 2 KC, od bardziej typowych sytuacji objętych 527 § 1 KC. Dzieje się tak z oczywistego powodu – kryterium rozróżnienia wypadków uzasadniających zastosowanie różnych sankcji jest wyjątkowo uznaniowe, zależy od wewnętrznego poczucia podmiotu dokonującego oceny co do stopnia naruszenia w danym wypadku zasad rzetelnego i uczciwego postępowania wobec innych uczestników obrotu prawnego. Jest to zaś ocena bardzo trudna. Często strony czynności prawnej krzywdzącej wierzyciela mają, albo przynajmniej mogą mieć, na względzie inne cele niż pokrzywdzenie wierzyciela. Neutralne czy nawet pozytywnie oceniane cele gospodarcze mogą też równolegle współistnieć z celem pokrzywdzenia wierzyciela. W takim wypadku nie sposób ustalić, które cele są dla stron istotniejsze, a nawet czy rzeczywiście chciały one pokrzywdzenia wierzyciela, czy też nie chciały krzywdzić wierzyciela, a „jedynie” na takie pokrzywdzenie się godziły. Podobnie rzecz przedstawia się w wypadku rażącego pokrzywdzenia – trudno wskazać jasne reguły pozwalające na rozróżnienie pomiędzy pokrzywdzeniem rażącym a naruszeniem praw wierzyciela niezaskługującym na takie miano.

Paradoksalnie poszerzenie zakresu stosowania art. 58 § 2 KC nie zawsze zresztą służy ochronie wierzyciela. Wobec braku niebudzącego wątpliwości *fundamentum divisionis*, niejednokrotnie pokrzywdzony wierzyciel nie mógłby z całą pewnością zdecydować, czy wystąpić z powództwem o ustalenie nieważności czynności prawnej jako sprzecznej z zasadami współżycia społecznego, czy też z powództwem o uznanie jej za bezskuteczną. Chodzi tymczasem o dwa różne roszczenia procesowe wzajemnie się wykluczające, których przesłanki są różne i które dochodzone są przeciwko różnym podmiotom biernie legitymowanym (por. art. 531 § 1 KC). Nie zawsze też droga ustalenia nieważności czynności prawnej jest dla wierzyciela łatwiejsza dowodowo, wymaga ona przecież wykazania zmywu stron czynności prawnej nakierowanej na jego pokrzywdzenie. Może więc dojść do sytuacji, w której wierzyciel wystąpi z powództwem o ustalenie nieważności czynności prawnej dokonanej w celu jego pokrzywdzenia jako sprzecznej z zasadami współżycia społecznego, sąd powództwo oddali, stwierdzając, że powód nie wykazał wystarczającego stopnia naruszenia norm moralnych (przykładowo uznając, że dłużnik nie miał zamiaru pokrzywdzenia wierzyciela, a „jedynie” świadomość możliwości wystąpienia takiego skutku), po czym wierzyciel będzie chciał wystąpić ze skargą pauliańską, ale nie zdąży z uwagą na upływ 5 lat od dokonania czynności.

W doktrynie i orzecznictwie pojawiła się jednak również druga grupa poglądów, zmierzająca do bardziej wyraźnego odróżnienia od siebie zakresów zastosowania obu sankcji. Wskazuje ona, że czynność prawna może być uznana za nieważną na podstawie art. 58 § 2 KC, jeżeli zostały spełnione pewne dodatkowe przesłanki, zewnętrzne w stosunku do przesłanek skargi pauliańskiej¹⁵. Wydawałoby się, że takie stanowisko jest trafne i może służyć jako kry-

¹⁵ R. Trzaskowski, Granice swobody kształtowania treści i celu umów obligacyjnych, Kraków 2005, s. 427, oraz wyr. SN z 24.7.2009 r., II CSK 124/09, Legalis.

terium rozróżnienia pomiędzy czynnością prawną podlegającą ubezskuteczeniu a czynnością prawną nieważną ze względu na jej sprzeczność z zasadami współżycia społecznego. Budzi ono jednak również wątpliwości, ponieważ dla zastosowania art. 58 § 2 KC kwestia spełnienia lub niespełnienia przesłanek skargi pauliańskiej nie ma zasadniczego znaczenia; istotna jest tutaj sama sprzeczność czynności prawnej z zasadami współżycia społecznego. Co więcej, wielokrotnie owe wyjątkowe okoliczności utożsamiane są z takimi przypadkami jak nasilenie niemoralnych działań¹⁶, w sytuacji gdy strony czynności prawnej planowały ze znacznym wyprzedzeniem dokonanie danej czynności lub dokonały jej w wyjątkowo przebiegłym i oszukańczym sposób¹⁷. Tymczasem, jak już wyżej wskazano, takie przesłanki nie stanowią w istocie dodatkowych okoliczności, zewnętrznych w stosunku do przesłanek, od których spełnienia uzależnione jest stosowanie skargi pauliańskiej.

2.4. Proponowane kryterium rozróżnienia zakresu zastosowania sankcji

Jak wynika z powyższych rozważań, należy odrzucić próby wyznaczenia granicy zastosowania art. 58 § 2 i art. 527 § 1 KC poprzez odwołanie się do „szczególnego natężenia” złej woli czy pokrzywdzenia, bądź też występowania dodatkowych okoliczności o wyjątkowym charakterze. Jak się okazuje, takie kryteria nie tylko nie opierają się w wystarczającym stopniu na regulacji ustawowej, ale także nie prowadzą do zadowalających rezultatów zarówno z dogmatycznego punktu widzenia, jak i ze względu na pragmatykę stosowania prawa.

W sytuacji gdy samo wnioskowanie z brzmienia ustawy nie wystarcza do określenia stosunku zakresowego dwóch przepisów, należy odwołać się do ich funkcji w systemie prawnym, celu, jakiemu uregulowane w nich instytucje prawne mają służyć. Sankcja nieważności (bezwzględnej), chociaż w razie jej wystąpienia wyprzedza inne skutki wadliwości czynności prawnej, stanowi swoistą *ultima ratio*, do której należy się odwoływać, moim zdaniem, tylko wtedy, jeżeli przepisy szczególne nie przewidują innej, „łagodniejszej”, ale w pełni adekwatnej z punktu widzenia chronionego podmiotu sankcji. Co więcej, u podstaw zastosowania tej sankcji w przypadku art. 58 § 2 KC leży klauzula generalna zasad współżycia społecznego, która powinna być stosowana w sytuacjach atypowych, tj. wszędzie tam, gdzie z powodu szczególnych okoliczności inne przepisy nie mogą znaleźć zastosowania lub ich zastosowanie do danego stanu faktycznego nie prowadziłoby do zapewnienia uprawnionemu adekwatnej ochrony. Jak już wyżej wskazywano, przepisy o ochronie pauliańskiej to z kolei uniwersalny środek ochrony wiarygodności pieniężnych, który powinien znaleźć zastosowanie w każdym wypadku dokonania czynności prawnej uszczuplającej możliwość zaspokojenia wierzyciela. Jeżeli zatem u podstaw negatywnej oceny czynności prawnej z punktu widzenia jej zgodności z zasadami współżycia społecznego leży to, że krzywdzi ona wierzyciela, a dla zaspokojenia słusznego interesu wierzyciela w pełni wystarczające jest odwołanie się do instytucji skargi pauliańskiej, zastosowanie znajdzie art. 527 § 1 KC.

Tylko wypadki naruszenia zasad współżycia społecznego leżące niejako poza zakresem zastosowania art. 527 § 1 KC, w sytuacji gdy zastosowanie sankcji z tego przepisu byłoby niewystarczające, mogą uzasadniać zastosowanie 58 § 2 KC. Takie kryterium podziału jest niewątpliwie zgodne z wolą ustawodawcy i charakterem danej sankcji. Jeżeli u podstaw negatywnej oceny czynności prawnej leży jedynie jej niezgodność z interesem określonej oso-

¹⁶ Wyr. SN z 12.2.2002 r., I CKN 902/99, Legalis.

¹⁷ Wyr. SN z 10.2.2010 r., V CSK 267/09, Legalis.

by trzeciej, wystarczające jest wyeliminowanie skutków czynności prawnej w takim zakresie, w jakim udaremniają one ten interes. Dopiero wtedy, gdy naruszenie zasad współzycia społecznego wykracza w swoich skutkach wobec innych uczestników obrotu poza naruszenie indywidualnego interesu wierzyciela chronionego przez art. 527 § 1 KC, należy przejść do stosowania 58 § 2 KC.

Zaproponowane wyżej rozgraniczenie zakresów zastosowania art. 58 § 2 i art. 527 § 1 KC ma charakter zobiektywizowany. Nie oznacza zatem przyzwolenia na obchodzenie ograniczeń w stosowaniu skargi pauliańskiej, wynikających choćby z terminu zawitego ograniczającego wystąpienie z taką skargą, czy też z potencjalnych trudności dowodowych wynikających z konieczności wykazania przesłanek jej uwzględnienia, i przejście – poprzez odwołanie się do potrzeby udzielenia ochrony wierzycielowi – do zastosowania art. 58 § 2 KC. Przeciwnie, pozwala ono na stosunkowo czytelne rozgraniczenie zakresu zastosowania obu przepisów i przewidzianych w nich sankcji. Proponowane rozwiązanie oznacza bowiem, że odwołanie się do art. 58 § 2 KC jest zasadne jedynie wtedy, gdy pozostaje w zgodzie z funkcją tego przepisu, którego celem jest wyeliminowanie z obrotu prawnego czynności prawnych niezgodnych z zasadami współzycia społecznego, a jednocześnie niesprzecznych z prawem i nieobjętych działaniem art. 527 § 1 KC.

Posiłkując się orzecznictwem, w którym analizowano nie tylko relację pomiędzy art. 58 § 2 a art. 527 § 1 KC, ale także podobny problem relacji art. 58 § 2 do art. 59 KC, można podać przykłady zastosowania proponowanego w niniejszym artykule rozwiązania. Czynnością prawną nieważną na podstawie art. 58 § 2 KC będzie zatem przykładowo czynność naruszająca interes wierzyciela w sposób, który nie da się sprowadzić do prostego ubezskutecznienia roszczenia, stanowiąc szersze działanie, którego skutki poprzez zastosowanie art. 527 § 1 (lub 59 KC) nie mogą być odwrócone¹⁸. Sprzeczna z zasadami współzycia społecznego, i tym samym nieważna, będzie też czynność, która stanowi wyraz szerszej działalności niezgodnej z zasadami współzycia społecznego, naruszającej przy tym interes wielu podmiotów [przykładowo w sytuacji, w której deweloper ustanawia hipotekę, wbrew postanowieniom umów przedwstępnych i z ich naruszeniem, wskutek czego następuje „przejmowanie inicjatywy w zakresie finalizowania przedsięwzięcia inwestycyjnego przez wierzyciela dewelopera (w postaci propozycji podwyższenia ceny mieszkań)”¹⁹]. Także i w tym wypadku nie chodziło bowiem o proste uniemożliwienie zaspokojenia wierzyciela czy też udaremnienie zaspokojenia jego roszczenia niepieniężnego (objęte hipoteką art. 59 KC), ale o niezgodne z zasadami współzycia społecznego zachowanie, które naruszyło zbiorowy interes wielu innych podmiotów w ten sposób, że zastosowanie sankcji bezskuteczności względnej było po prostu nieadekwatne.

Natomiast dla zobrazowania braku podstaw do zastosowania art. 58 § 2 KC można posłużyć się przykładem dłużnika rozporządzającego swoim majątkiem celem uniemożliwienia wykonania wyroku zasądzonego od niego na rzecz jego wierzyciela określoną sumę pieniężną. Taka sytuacja mieści się już bowiem w zakresie zastosowania art. 527 § 1 KC, albowiem przepis ten służy również ochronie wiarygodności prawomocnie zasądzonych²⁰.

¹⁸ Podobnie w wyr. SN z 24.7.2009 r., II CSK 124/09, Legalis, wydanym w sprawie, w której poprzez działania pozwanych doszło do pozbawienia współwłaścicielki „istotnego wpływu na sposób wyjścia za współwłasności, pozbawiono ją możliwości współdecydowania w kwestii wyodrębnienia lokali i dysponowania nimi”.

¹⁹ Wyr. SN z 9.2.2012 r., III CSK 181/11, OSNC 2012, Nr 7–8, poz. 101.

²⁰ Inaczej jednak SN w wyr. z 12.2.2002 r., I CKN 902/99, Legalis, zapadłym na kanwie relacji pomiędzy zakresem art. 58 § 2 i art. 59 KC, w którym sąd uznał, że za nieważną powinna być uznana czynność, poprzez którą

3. Problem relacji pomiędzy zakresem zastosowania art. 58 § 1 a art. 527 § 1 KC

Pozornie zagadnienie relacji pomiędzy zakresem zastosowania art. 58 § 1 a 527 § 1 KC nie nastrocza takich trudności jak opisany wyżej problem rozgraniczenia zakresów zastosowania art. 58 § 2 i art. 527 § 1 KC. Przecież art. 58 § 1 KC reguluje przypadek sprzeczności czynności prawnej z prawem przedmiotowym, a 527 § 1 KC sankcjonuje dokonanie czynności prawnej, która wprawdzie nie jest sprzeczna z prawem przedmiotowym, ale krzywdzi wierzyciela, zatem można stwierdzić, że godzi w określone prawo podmiotowe wierzyciela. Hipotezy zastosowania obu przepisów pozostają zatem rozłączne.

Takie tradycyjne podejście zostało jednak zakwestionowane przez Sąd Najwyższy w kontekście norm prawa karnego, które penalizują określone działania dłużnika nakierowane na naruszenie interesu wierzyciela, w tym zbywanie majątku dłużnika w warunkach grożącej mu niewypłacalności (art. 300 KK). Jak wskazał Sąd Najwyższy, skoro sprzeczność z prawem obejmuje również niezgodność z przepisami innych niż prawo cywilne dziedzin prawa, to tym samym także niezgodność z przepisem prawa karnego powinna skutkować nieważnością czynności prawnej²¹. Zdaniem Sądu Najwyższego, „czynności cywilnoprawnych nie można wykorzystywać jako środka do osiągnięcia przestępczych celów”²². Sąd Najwyższy uznał za takie czynności także czynności ukierunkowane na pokrzywdzenie wierzyciela, a takimi właśnie są czynności prowadzące do popełnienia przestępstw z art. 300 § 1 i art. 300 § 2 KK. Przepis art. 58 § 1 KC ma na celu zapobieżenie powstawania stosunków prawnych przez system prawny zakazanych, a więc zakazuje wykorzystywania czynności prawnych jako instrumentu do spełniania czynów zabronionych. Jeżeli zatem cel konkretnego przepisu wskazuje na to, że ma on przeciwdziałać powstaniu określonego stosunku cywilnoprawnego, wówczas należy uznać, iż sankcja z art. 58 § 1 KC znajduje zastosowanie, albowiem „działania zakazane normami prawa karnego nie mogą być przedmiotem ważnych zobowiązań podejmowanych w czynnościach cywilnoprawnych”²³.

Abstrahując już od problemu, czy w takim wypadku sąd cywilny byłby władny samodzielnie ustalić, czy czynność prawna podjęta jest w celu przestępczym²⁴, moim zdaniem takie postawienie zagadnienia nie przesądza o zastosowaniu art. 58 § 1 KC zamiast art. 527 § 1 KC w sytuacji, gdy dokonanie czynności prawnej krzywdzącej wierzyciela stanowi jednocześnie realizację jednego ze znamion czynu zabronionego z art. 300 KK.

W przypadku umów, które można określić jako uszczuplające na gruncie prawa karnego, ich przestępny charakter polega na okolicznościach towarzyszących ich zawarciu, które nie zawsze znajdują odzwierciedlenie w treści lub celu czynności prawnej, a tylko w przypadku sprzeczności treści lub celu czynności prawnej z prawem można mówić o nieważności danej czynności²⁵. Przykładowo dłużnik może zrealizować swoim zachowaniem polegającym na

strona zbywa nieruchomości, aby uniemożliwić wykonanie wyroku rozwiązującego umowę przekazania gospodarstwa rolnego następcy.

²¹ Wyr. SN z 28.10.2005 r., II CK 174/05, OSNC 2006, Nr 9, poz. 149.

²² Tamże.

²³ Wyr. SN z 23.2.2006 r., II CSK 101/05, Legalis.

²⁴ Por. wyr. SN z 28.10.2005 r., II CK 174/05, OSNC 2006, Nr 9, poz. 149, oraz z 17.7.2008 r., II CSK 102/08, Legalis.

²⁵ Wyr. SN z 18.4.2013 r., II CSK 557/12, Biul. SN 2013, Nr 7.

dokonaniu określonej czynności prawa cywilnego znamiona czynu zabronionego z art. 300 KK, także w warunkach działania drugiej strony czynności prawnej w dobrej wierze. W takim wypadku przestępczy charakter czynności prawnej nie jest objęty nie tylko wolą stron, ale nawet nie jest przez obie strony uświadomiony. Nie ma w mojej ocenie żadnych podstaw do tego, aby w sytuacji neutralnej treści czynności prawnej i uświadomionego tylko przez jedną z jej stron przestępnego celu uznawać, że czynność prawna jest nieważna na zasadzie art. 58 § 1 KC (a tylko ten przepis wchodziłby w grę jako podstawa nieważności czynności prawnej). W praktyce należałoby zatem zawsze ustalać występowanie przesłanek nieważności czynności prawnej określonych w art. 58 § 1 i 2 KC, niezależnie od sankcji karnoprawnej. Sankcja karna i sankcja cywilnoprawna mają bowiem niewątpliwie charakter względem siebie autonomiczny.

Ustawodawca, penalizując w ustawie karnej działanie przestępcze zmierzające do uszczuplenia praw wierzycieli (jednym ze znamion czynu zabronionego jest dokonanie czynności prawnej naruszającej interes wierzycieli), ma wprawdzie na celu nie tylko ukaranie sprawcy czynu zabronionego, ale także określone względy prewencji generalnej, jednak nie oznacza to ustanowienia zakazu dokonania czynności prawnej, który musiałby być sankcjonowany przez art. 58 § 1 KC.

Z punktu widzenia prawa cywilnego o nieważności czynności prawnej ze względu na jej sprzeczność z przepisami prawa publicznego można mówić tylko wtedy, gdy dany przepis prawa publicznego (a zatem także prawa karnego) ma na celu zapobieżenie powstaniu określonego stosunku prawnego, a jednocześnie naruszenie normy prawa publicznego spowodowałoby naruszenie reguł konstruowania czynności prawnej²⁶. Tytułem przykładu można podać wypadek nabycia nieruchomości rolnej przez cudzoziemca bez wymaganego zezwolenia na jej nabycie. Norma prawna wprowadzająca wymóg uzyskania tego zezwolenia została bowiem ukształtowana w taki sposób, aby uniemożliwić powstanie określonego stosunku prawnego. Naruszenie jednak ogólnego zakazu prawa publicznego (jak przykładowo zakaz prowadzenia określonej działalności gospodarczej bez wymaganej koncesji czy też zawarty w ustawie karnej zakaz podejmowania określonych czynności uszczuplających wierzyciela) nie pociąga za sobą automatycznie sankcji cywilnoprawnej w postaci nieważności czynności prawnych dokonywanych w ramach działalności prowadzonej bez wymaganego zezwolenia.

Z generalnej funkcji prewencyjnej normy prawnokarnej sankcjonującej dokonanie czynności prawnej z pokrzywdzeniem wierzycieli nie sposób zatem wyciągać wniosku o nieważności czynności prawnej, której dokonanie realizuje jednocześnie znamię czynu zabronionego określonego w takiej normie.

Można nawet wskazać na wewnętrzną sprzeczność takiego rozwiązania. Jeśli bowiem byłoby tak, że czynność prawna podjęta w warunkach objętych dyspozycją art. 300 KK byłaby już z tego względu nieważna, to niemożliwe byłoby dokonanie czynu zabronionego z art. 300 § 1 i 2 KK w sytuacji, gdy sprawca posługuje się instrumentem prawa cywilnego – umową. Możliwe byłoby jedynie usiłowanie popełnienia takiego czynu, co jednak stałoby w sprzeczności z wyraźnym brzmieniem ustawy, która penalizuje dokonane zbycie, darowanie i obciążenie majątku.

²⁶ Por. *M. Gutowski*, *Nieważność czynności prawnej*, Warszawa 2008, s. 276–277; *Z. Radwański*, w: *System prawa prywatnego*, t. 2, 2012, s. 231, Nb 18.

Można wręcz dostrzec odwrotną relację pomiędzy art. 300 KK a art. 58 § 1 i art. 527 i n. KC. Otóż, istnienie określonej, krzywdzącej wierzyciela treści konkretnego stosunku cywilnoprawnego, nawiązanego w warunkach mogących wyczerpywać znamiona art. 300 KK, jest warunkiem koniecznym dla zastosowania sankcji karnej²⁷. Tak samo jak ustawa karna samodzielnie przesądza o sankcji karnej, tak też Kodeks cywilny jest wyłącznym źródłem sankcji prawa cywilnego. Zasadniczą sankcją przewidzianą w KC na wypadek pokrzywdzenia wierzyciela jest zaś sankcja bezskuteczności względnej unormowana w art. 527 i n. KC, a nie sankcja nieważności czynności prawnej z art. 58 § 1 KC.

Także w kontekście problemu relacji art. 527 § 1 i art. 58 § 1 KC (w kontekście sprzeczności czynności prawnej z zakazem wyrażonym w ustawie karnej) uważam, podobnie jak w przypadku relacji pomiędzy art. 527 § 1 i art. 58 § 2 KC, że skarga pauliańska jest uniwersalną sankcją cywilnoprawną, która znajduje zastosowanie we wszystkich tych wypadkach, w których wadliwość czynności prawnej sprowadza się do pokrzywdzenia wierzyciela, niezależnie od stopnia nasilenia realizacji przesłanek skargi pauliańskiej.

Podsumowując, opowiadam się za stanowiskiem, że penalizacja w ustawie karnej zachowań krzywdzących wierzyciela nie przekłada się bezpośrednio na sankcję cywilnoprawną, która jest określana wyłącznie przez przepisy Kodeksu cywilnego. Cel i funkcję art. 300 KK stanowi bowiem penalizacja zachowań dłużnika uszczuplających wierzyciela, natomiast o ważności i skutkach cywilnoprawnych czynności prawnych krzywdzącej wierzyciela rozstrzyga samodzielnie Kodeks cywilny.

4. Wnioski

Nie ma normatywnych ani celowościowych podstaw, które uzasadniałyby przełamanie funkcji skargi pauliańskiej jako uniwersalnego instrumentu prawnego służącego do ochrony prawnej wierzyciela przed konsekwencjami czynności powodującej lub zwiększającej niewypłacalność dłużnika. Zastosowanie sankcji nieważności czynności prawnej ze względu na jej sprzeczność z zasadami współżycia społecznego (art. 58 § 2 KC) jest wyłączone w zakresie objętym zastosowaniem skargi pauliańskiej. Może ono mieć miejsce jedynie w wypadkach, kiedy zastosowanie sankcji bezskuteczności względnej nie jest adekwatnym instrumentem ochrony praw osób trzecich, albowiem skutki czynności prawnej oceniane negatywnie, z punktu widzenia zasad współżycia społecznego, wykraczają poza skutek pokrzywdzenia wierzycieli.

Sankcja bezskuteczności względnej czynności prawnej będzie właściwa także w wypadku, gdy zachowanie dłużnika dokonującego krzywdzącej wierzyciela czynności prawnej wyczerpuje znamiona czynu zabronionego z art. 300 KK. Występowanie sankcji karnej nie przesądza bowiem o istnieniu sankcji cywilnej ani o jej rodzaju; decydujące w tym zakresie są przepisy Kodeksu cywilnego.

²⁷ Co do wypadków, w których istnienie i treść stosunku cywilnoprawnego ma zasadniczy wpływ na kwalifikację karnoprawną zachowania określonego podmiotu, por. *A. Kubas, Znaczenie ocen prawnokarnych w prawie cywilnym*, Pal. 1974, Nr 5, s. 9.